

José R. Bertomeu
Carmel Ferragud

sense *f*ronteres

Entre verins

Crims i càstigs des de
l'edat mitjana fins al present

Finalista
Premi Europeu
de Divulgació Científica
Estudi General

BALADRE, INFIDELITATS I UN DESAFORTUNAT INCIDENT

El diumenge 26 de febrer de 1385, Jaume Sacirera, que exercia de «veguer» o «cort» de la demarcació de Lleida, Macià Castelló i un tal Agustí de Soler, dos dels quatre membres que conformaven el govern municipal (la Paeria), van ser avisats que un home anomenat Pere Mascarell acabava de morir en un carreró costerut conegut com la costa de Sant Joan, situat a la parròquia amb el mateix nom i des d'on s'accedia a la plaça homònima. La Vegueria era una divisió administrativa de titularitat reial al voltant de la qual s'organitzava el territori català en temps medievals. Cadascuna tenia com a responsable un veguer que n'exercia la plena jurisdicció, llevat de baronies i territoris subjectes al poder eclesiàstic que es trobaren dins la vegueria. El veguer no solia exercir el seu càrrec directament i molt sovint recorria a un lloctinent. També comptava amb l'ajuda d'assessors i personal adjunt a la seua cort judicial. Tot i que era una figura delegada directament del rei, va exercir des de 1300 sota la vigilància de les autoritats municipals. Així s'explica la presència en el procés judicial de membres del govern local («paers»), dos en aquest cas, tot i que el nombre era variable en funció del cas. Aquest control va ser habitual durant tot el

període medieval. Entre els registres escrits d'aquest tribunal hi ha nombrosos casos de mort violenta i les corresponents instruccions sumariales o inquisicions que es feien a instàncies del veguer que els dirigia. Lleida conserva possiblement la sèrie de documentació més rica i completa corresponent a l'època medieval de tot el territori hispànic, i en un d'aquests lligalls es recull el cas en qüestió.

El veguer, acompanyat d'Agustí de Soler, es va personar a casa del difunt, on ambdós trobaren el cadàver. Amb ells anava Simó d'Areny, saig de la cort judicial. Aquest funcionari era l'encarregat de les citacions, d'executar els embargaments, de capturar delinqüents i de fer executar les penes a què eren condemnats els reus. A aquest li ordenaren fer una primera inspecció del cos per a determinar si s'observaven indicis d'algun colp o ferida. Per a esbrinar si es tractava d'una mort violenta o fortuïta, sovint bastava amb aquestes observacions trivials, basades en sabers compartits per qualsevol persona a partir de l'experiència quotidiana. Generalment, no calia més si amb aquest tipus d'inspecció s'arribava a conèixer la causa d'un decés. El saig no va trobar res d'especial en el cos. Sense necessitat d'afegir-hi res més, les autoritats comunicaren a la dona, Suana (Susanna), que podia procedir a donar terra al marit. Tot i que pareix que fins al moment no hi havia sospites sobre la causa de la mort, el fet que acudira el veguer degué estar relacionat amb alguna denúncia prèvia d'algú que havia advertit les estranyes circumstàncies de la mort.

L'assumpte podria haver quedat resolt en aquell punt. Això no obstant, la intervenció de dos cosins del difunt, el fuster Arnau de Sant Martí i el peller Bernat Figuera, va canviar radicalment la percepció de les autoritats sobre la

mort de Mascarell. Segons aquests parents, hi havia la sospita que Suana haguera enverinat l'home amb l'ajuda de sa mare. Per aquest motiu demanaven que ambdues foren enviades a presó. I així va ser. Les van traslladar al Palau de Cervera, un antic palau que va adquirir la Paeria i que havia sigut convertit en presó municipal en 1299. Allí hi havia una dependència per a homes i una altra per a dones. Es tractava d'un indret lúgubre i insalubre, com ho eren les presons medievals, on els presos solien estar encadenats i malvivien a l'espera de poder anar a judici, sovint torturats per a obtenir la seua confessió. Els més resistents al turment i també uns pocs afortunats acabaven exonerats, mentre que la resta eren condemnats a alguna de les terribles penes corporals de l'època. Una multa i la consegüent expulsió de la ciutat podia ser una pena raonable, si es podia afrontar amb els recursos propis. Per als més pobres, però, la mutilació o el patíbul, segons la gravetat del delicte, eren amb freqüència el punt final del seu pas pels tribunals medievals.

Els apotecaris i el verí

L'endemà començaren els primers interrogatoris relacionats amb el cas. El tribunal va cridar dos aprenents de l'apotecari Simó Pere: Francesc Rasseques i Pere d'Oncins. El primer feia a penes tres setmanes que havia arribat a la ciutat. Com era habitual en aquests casos, es tractava d'un jove d'alguna vila rural que havia sigut enviat per son pare a l'obrador de l'apotecari a aprendre l'ofici a través d'un dels nombrosos contractes d'aprenentatge formalitzats davant d'un notari.

Li van preguntar si havia venut recentment algun producte tòxic, com ara realgar (un compost d'arsenic) o baladre (una planta comuna), a una dona o un capellà. Rasseques va respondre que una dona s'havia emportat baladre feia uns dies. Quan li mostraren Suana, la reconegué com l'autora de la compra. De moment no podem comprendre per què el jutge li va preguntar per un capellà, i aquest és un detall que no queda massa clar en la documentació del judici. En l'interrogatori a la mare de Suana, Simona, li preguntaren si la filla intimava amb algun clergue o si n'hi havia algun en la família, aspectes que va negar. Algú degué introduir la sospita d'un presumpte amant, habitual en aquesta mena de crims, que en aquest cas devia ser un eclesiàstic. És un relat que es repeteix habitualment en processos judicials d'enverinament, tant d'aquests anys com d'èpoques posteriors: una dona i l'amant decideixen posar fi a la vida del marit, un obstacle enutjós per a una relació passional en què aconseguir el cabal de la víctima sol ser també un objectiu. Però el cas és que ni tan sols arribà a dir el nom de cap clergue que poguera tindre una relació amb Suana. No ens ha d'estranyar tampoc la sospita, ja que el celibat no era un dels vots que complien amb fervor els homes de l'Església, acostumats a viure amistançats, sense massa discreció.

Pere d'Oncins, l'altre aprenent d'apotecari, va explicar que, davant la petició del baladre, preguntà a Suana per l'ús que pretenia donar-li i la dona va contestar que volia curar-se la ronya d'una cama. La «ronya» o la «tinya» era el nom amb què es designava una malaltia cutània freqüent en humans i animals. Segons la medicina galenista que imperava en aquell temps, l'origen es trobava en les emanacions

d'humors pútrids, en particular de la flegma, un dels fluids que regien el cos humà. La ronya provocava rebuig, atés que deixava una imatge repugnant, amb sarna en el cap, escates i crostes, pèrdua de cabells, picors, color cendrós de la pell i mala olor. És significativa la seua presència freqüent en el refranyer, on trobem al·lusions com: «qui tinga ronya, que es rasque» o «la vergonya cria ronya». També apareix citada sovint en la literatura de l'època. Els metges creien que era impossible curar-la una vegada es contraïa i, de fet, existia el convenciment que es podia contagiar. Malgrat això, en els receptaris de medicina es recollien molts tractaments amb unguents, molt agressius per la seua acció corrosiva.

Segons el seu testimoni, l'aprenent d'apotecari va aconsellar i va oferir un d'aquests unguents a Suana, però el va rebutjar i va acabar emportant-se la planta en qüestió. El cas és una mostra d'automedicació habitual en l'època: malalts o parents actuaven sense seguir necessàriament els consells d'un metge, i menys encara els d'un jove aprenent. El cas és que en els receptaris domèstics va circular un remei fabricat amb baladre per a curar la sarna i la tinya del cap. Les fulles eren macerades en orina i posteriorment bollides, i el caldo resultant es mesclava amb altres ingredients per a obtindre l'unguent. Aquest tipus de remeis apareixen tant en receptaris catalans com en castellans, la qual cosa indica el seu origen comú i la seua àmplia circulació. Si bé les virtuts medicinals d'aquesta planta eren, per tant, ben conegudes, les propietats tòxiques també ho devien ser, tot i que Suana digué que no en sabia res.

En aquest punt convé recordar l'ambigüitat que sempre ha acompanyat les paraules que s'usen per a definir el que és

un medicament. Normalment, es tracta de paraules polisèmiques, molt complexes, però que solen tindre un doble sentit: el de remei per les seues propietats curatives i el de matar per la seua toxicitat. Segons l'ús que es faça d'una substància, aquesta pot actuar de manera positiva o negativa sobre l'organisme. Així doncs, la paraula grega *pharmakon* oferia aquesta dualitat, que també apareix en la paraula catalana *metzina*, que antigament es referia tant a un medicament com a un verí.

Les propietats alhora tòxiques i medicinals del baladre eren conegudes des de l'antiguitat. Es tracta d'un grup de plantes amb substàncies d'alta toxicitat en diverses parts, particularment en les fulles. Dioscòrides, autor del primer gran compendi occidental sobre remeis medicinals, escrit en grec, explicava que molts animals (gossos, ases, mules) morien en consumir les fulles i flors del baladre i que a d'altres (cabres, ovelles) els bastava a beure aigua de la seua cocció per a perir. També explicava que era un antídoto contra la mossegada de feristeles quan es mesclava amb vi i ruda. Es tracta d'una planta molt habitual en la ribera mediterrània, particularment en forma d'arbustos propers a la costa. D'ací que el seu gènere linneà, *Nerium*, vinguera de Nereus, déu grec del mar i pare de les Nereides. També es recull en diversos tractats el seu ús per a fer preparats medicinals contra malalties com la sarna. Hem de pensar que allò que va adquirir Suana fou un preparat amb el baladre i no la planta simplement. D'altra manera, no tindria sentit que haguera acudit a un apotecari per obtenir una planta que podia trobar-se fàcilment.

A continuació, Suana –de qui sabem que estava embarassada, segons va dir sa mare, des de la festivitat de Sant Lluç

(18 d'octubre)– va ser interrogada sobre la mort i la malaltia de l'home. Segons el seu testimoni, el divendres anterior no es trobava massa bé i tenia febre, nàusees i diarrea («s'ere scalfat e que ha haüt hoy e hun poch de alargament»). El jutge va voler saber qui l'havia tractat durant la malaltia, i Suana va contestar que ella i sa mare, Simona. De fet, la sogra del difunt, que va vetlar en dues ocasions per a atendre'l, va donar més detalls sobre la malaltia. Va dir que Mascarell tenia dolor en la zona del melic «e que li levaren lo mascle». El «mal de mascle» (també anomenat «masclí» o «mascliu», o «dels budels») era la denominació que es va donar en l'àmbit català durant l'edat mitjana a un fort dolor en el ventre, que baixava cap a l'engonal, i que hui es podria interpretar com a còlic intestinal o nefrític. Es considerava que era una afecció exclusiva d'homes, i es coneixen remeis per a tractar-la, tant en receptaris domèstics com en els destinats a professionals.

Suana va explicar que al marit li donaren a beure ou amb gíngebre, un remei casolà molt habitual, que després va vomitar; no hi havia manera de frenar aquell malestar. Simona, per contra, digué que ella li havia administrat com a remei el tradicional caldo de gallina, només això. Aquesta atenció domèstica, en què no apareix mai personal mèdic, era molt freqüent. Les dones exercien la labor d'atendre amb els seus recursos i coneixements els malalts de la casa. Buscaven remeis sense passar per la consulta d'un metge, ja que si se solucionava el problema podien estalviar-se una despesa que no totes les butxaques es podien permetre. De vegades es confeccionaven receptaris domèstics per a l'ús propi –de fet, se'n conserven nombrosos exemplars en l'àmbit català– o bé es preferia acudir als apotecaris i barbers o altres sanadores

i sanadors empírics. El cas de Suana i sa mare no tenia res d' excepcional.

Els processos judicials estudiats mostren que els jutges solien pensar que, quan una malaltia era atesa directament per l'esposa o els criats amb remeis propis, no prescrits per un professional i, per tant, sense cap classe de control, es facilitava l'enverinament d'un incaut. Aquest tipus de crim es veia sovint com a propi de la intimitat de la llar, i els jutges sospitaven de seguida enfront de situacions com les que envoltaven el cas de la mort de Mascarell. Era senzill que en aquest context algú, home o dona, que atenia el malalt poguera abocar un tòxic en el menjar o el medicament per posar fi a la seua vida.

Des de l'antiguitat s'ha acusat les dones de tindre un accés privilegiat als verins i d'usar-los tant en disputes familiars com en crims polítics. Independentment del registre històric disponible, algunes dones s'han convertit en icones històriques del crim per enverinament, recreades en la literatura i en el cinema: Locusta, Lucrecia Borja, Marie Lafarge, Madeleine Smith, etc. Aquestes imatges misògines tingueren fins i tot un paper rellevant en la criminologia de finals del segle XIX. S'utilitzaren trets d'aquests personatges per a construir la imatge de la dona enverinadora com a principal agent d'aquest tipus de crims. Tanmateix, les estadístiques disponibles mostren un gran nombre d'enverinaments perpetrats per homes, com comprovarem més avant.

El veguer va preguntar a l'encausada si havia comprat en casa de l'apotecari Simó Pere alguna cosa, i aquesta ho va negar. Només va dir que havia adquirit salsa en casa de l'altre apotecari, anomenat Polet. El cas és que els apoteca-

ris venien molts productes alimentaris com dolços, confits, salses i d'altres que ells mateixos preparaven. La producció de medicaments només era una més de les seues ocupacions artesanals. El veguer va preguntar a Suana pel baladre i aquesta va contestar que no sabia per a què servia aquella planta, ni tan sols que fora verinosa. També li van preguntar per la ronya que patia, però va afirmar que no tenia aquella malaltia, ni a les cames ni a cap altre lloc del cos, i va negar haver dit res d'això als aprenents de l'apotecari.

La proliferació d'apotecaries va provocar el fàcil accés i la difusió de productes altament tòxics, atés que es podien adquirir en les seues dependències. Eren l'exemple evident de la dualitat verí-medicament. Així era en el cas del baladre o una altra planta com el mansiulo, però també l'arsènic en forma de sulfurs naturals: l'orpiment (de color groc) i el realgar (roig). L'arsènic s'usava en diverses receptes mèdiques per les seues propietats corrosives per a tractar ferides, d'humans i d'animals. També tenia altres usos, com ara colorant per a pigments en la forma dels mateixos sulfurs ja esmentats, que es venien igualment com a raticides. Per la seua banda, l'el·lèbor s'usava per a enverinar puntes de sagetes. Amb la finalitat d'evitar el descontrol i l'abús d'aquestes substàncies perilloses, els governs municipals, si és que no ho feien directament els monarques, en regulaven el control i la venda, aspectes que es van generalitzant en moltes ciutats. És cert que l'arsènic esdevingué el tòxic per excel·lència per als crims d'enverinament, tal com veurem en el capítol següent, però també s'usaven des d'èpoques antigues plantes com la cicuta o el baladre, aquesta última ben coneguda i d'accés fàcil, la qual cosa la transformava en un bon recurs per als assassinats.

Una il·lustre comissió de metges

El mateix dia que van interrogar els aprenents de l'apotecari Simó Pere, a la vesprada es van reunir a la casa de la Paeria el jutge Sacirera; el seu lloctinent, Pere Miró, i els paers Francesc de Sant Climent i Martí Castelló, amb una comissió d'experts configurada per sis professionals de la medicina: els mestres Nadal Llambri i Ramon Falgars, els batxillers Joan de Prússia i Domingo Pedro, i els cirurgians Pere Roger i Ramon Ponç. Tots ells van jurar que serien honestos en el seu testimoni expert. A petició de les autoritats allí reunides, oferiren les seues conclusions després d'haver obert durant el matí el cadàver de Pere Mascarell i haver inspeccionat en detall tots els membres i les parts, que segons l'art de la medicina havien de ser vistos per a determinar si aquell home havia mort a causa d'un verí («mort per metzines»). Després d'aquesta inspecció afirmaren que no podien discernir amb claredat i certesa si Pere havia mort enverinat («poyçionat»), ja que, tot i que en tenien sospites, no en tenien les proves definitives. No podem deixar de subratllar la pressa amb què es va actuar, potser per a aconseguir més fàcilment la informació que buscaven abans que el cos començara a corrompre's.

Aquest és un dels testimonis més antics de què disposem a la Corona d'Aragó de l'obertura d'un cos amb finalitats forenses. Aquest procediment havia començat a desenvolupar-se a Bolonya a principis del segle XIV, precisament lligat a sospites d'enverinament. Però la presència del perit mèdic ja era una realitat en aquesta ciutat italiana des de mitjans de la centúria anterior. Les causes es poden rastrejar en la difusió del dret romà per tots els estats mediterranis. La Facultat de Dret de

Bolonya fou la pionera a introduir-lo, però prompte molts legistes de l'occident europeu van difondre en els seus escrits continguts que inspiraren els codis legislatius de territoris com la Corona d'Aragó o la de Castella. En aquests tribunals es va consagrar el procediment d'inquisició judicial a través d'un procés d'investigació, amb l'ús de testimonis i d'experts de diversos signes, entre ells practicants de la medicina, per a fer front a la incertesa que, molt sovint, envoltava els fets relacionats amb una agressió o un crim que el jutge no podia aclarir a soles. A la Corona d'Aragó la presència d'experts en els tribunals va començar a finals del segle XIII, i es va fer molt visible especialment en les primeres dècades del XIV. Se solia recórrer a experts en assumptes com la inspecció i el pronòstic d'una ferida amb arma blanca, el causant del colp mortal en un atac múltiple, els costos d'un tractament mèdic, un presumpte enverinament, la violació, la sodomia, el control de la tortura i l'atenció als presos, etc. Aquesta llista d'intervencions pericials es va estendre cada vegada més en la justícia criminal, i era comú veure metges en els tribunals –però també barbers-cirurgians i comares, sense formació mèdica universitària– que prestaven els seus coneixements a instàncies dels jutges per a la resolució de crims.

L'excepció dels casos d'enverinament, i especialment la seua complexitat, expliquen la presència d'un grup nodrit de professionals de la medicina la composició del qual ofereix encara més proves de l'interés del tribunal per resoldre el cas. No ha de passar desapercebut que a Lleida estava ubicada en aquella època l'única universitat de la Corona d'Aragó. La va fundar en 1300 el rei Jaume II, i era un dels focus de més atracció per a estudiants de la Corona, tot i que també pro-

cedien d'altres llocs. Sens dubte, el membre més il·lustre de la comissió era un dels seus catedràtics, el físic Nadal Llambrí. El terme *físic* s'emprava per a designar els metges formats en la doctrina galenista que eren capaços de diagnosticar malalties internes. Sota la seua supervisió actuaven els cirurgians i els apotecaris. Encara que era originari de la vila valenciana de Morella, Llambrí es va establir a Lleida l'últim quart del segle XIV, després d'haver-se format a la Facultat de Medicina de Montpeller, una de les més importants de l'època. Va ser metge del rei Joan I i també va tractar el comte de Prades en diverses ocasions. Va participar en l'elaboració d'alguns informes pericials de la ciutat i va escriure un tractat de farmacologia que no s'ha conservat. Que les autoritats comptaren amb la seua participació era del tot raonable, com també amb la de Ramon Falgars, un altre metge que ensenyava a la universitat i que era domèstic de la casa reial de Pere el Cerimoniós i, posteriorment, del fill, el monarca Joan I. També Joan de Prússia era professor de la universitat lleidatana, de filosofia natural i medicina. Pareix que va estudiar a Montpeller i va arribar a la ciutat a les acaballes del segle XIV per a ensenyar en la seua Facultat de Medicina.

La pràctica de la dissecció anatòmica amb fins didàctics, per a l'ensenyança dels estudiants de medicina, va començar anys més tard. La facultat va obtindre en 1391 el privilegi per a obrir un cos cada tres anys. Havia de ser el d'un reu condemnat a mort per asfíxia, amb la finalitat que el cadàver mantinguera una integritat que el fera apte per a l'estudi.

La presència de dos cirurgians està plenament justificada en el cas de l'autòpsia practicada, atés que els corresponia la

manipulació del cos a partir de les instruccions aportades pels físics. Era una divisió del treball habitual dins de l'esquema de la medicina escolàstica, tot i que no eren infreqüents els físics que practicaven també la cirurgia, així com els apotecaris que exercien la medicina. Des de principis del segle XIII, els cirurgians havien volgut garantir-se el prestigi i la promoció social a partir de l'estudi teòric de la medicina. Pareix que aquest també va ser el cas de Lleida. Sabem, per exemple, que el cirurgià Pere Roger tenia un fill amb la seua mateixa formació, i que posteriorment va ampliar amb estudis universitaris de medicina. En 1386, arran d'un enfrontament entre dos homes en el bordell, les autoritats van demanar una avaluació de les ferides («dessorpitació») d'un tal Pere de Perpinyà al mestre cirurgià Pere Roger, que molt probablement participà en l'autòpsia de Mascarell, i a un Pere Roger, cirurgià i estudiant de medicina. Quatre anys més tard, quan ja havia acabat els estudis, apareix el jove Roger en un altre procés judicial com a «cirúrgich, batxiller en arts e en medicina». També sabem que Ramon Ponç, un altre dels membres de la comissió, feia peritatges entre el 1378 i el 1399. En una ocasió, en 1394, va tractar una dona d'un problema cardíac («mal de cor»), que finalment va morir d'aquesta afecció.

En definitiva, les autoritats lleidatanes comptaven habitualment amb un grup de físics i cirurgians de confiança que redactaven informes a petició seua. Això no obstant, hem de dir que els experts que acudien als tribunals, tant als lleidatans com als de la resta de la Corona d'Aragó, eren molts més, i, per tant, en aquell temps l'accés a aquest tipus de treballs no va estar limitat a l'ampli col·lectiu dels practicants de

la medicina que exercia a la ciutat. Més aviat al contrari, atés que són molts els sanadors cridats com a experts que s'han documentat en llibres de crims a l'arxiu lleidatà. En altres ciutats, com Venècia, es preferia disposar d'una llista en què els perits anaven fent torns; a València, en canvi, el col·lectiu dels experts cridats als tribunals era molt reduït i, normalment, actuaven els mateixos, els més prestigiosos, en la major part de les accions pericials, sobretot des de la meitat del segle xv. De fet, en aquesta darrera ciutat la tendència al llarg d'aquest segle va ser posar en mans d'un únic metge la potestat d'elaborar determinats informes.

Amb tot, hi havia limitacions evidents per a determinar la presència de verí i poder vincular les lesions internes de l'organisme a una intoxicació. L'observació nua del cos, en la superfície i l'interior, podia donar-ne alguna pista, tot i que sovint era insuficient per a assolir la certesa que els jutges requerien. Des de temps de Galé era ben sabut que detectar verí en un cos era summament complicat i que era fàcil confondre els seus senyals amb les d'altres malalties. Per aquest motiu es van practicar molt poques autòpsies, la qual cosa explica que en la completa sèrie documental lleidatana no se n'haja pogut trobar cap altra. Els metges veien l'autòpsia com un procediment poc útil, una intervenció que, a més, podia afligir la família del difunt i alterar els seus plans per a procurar-li un soterrament cristià. Aquestes actituds i percepcions expliquen per què l'obertura de cadàvers no va ser tan habitual com es podria pensar actualment. El cos mort es manipulava, s'obria i se'n separaven els membres amb finalitats, públics i escenaris molt diversos: religiosos (embalsament, relíquies, processos de santedat, etc., en

convents i monestirs); judicials (pericials, en tribunals); didàctics (en facultats de medicina i hospitals, per a la formació de futurs metges); filosòfics i teològics (coneixement de la natura i de l'obra divina), etc. Tot i que s'haja repetit fins a l'avorriment, hem de recordar que l'Església mai va prohibir la dissecció anatòmica.

Davant les limitacions de l'autòpsia, normalment es recorria a un altre procediment probatori més senzill per a identificar l'enverinament. Es tractava d'introduir algun tipus d'aliment –per exemple, un tros de pa– en la boca del presumpte enverinat i després donar-li'l a menjar a algun animal, normalment gossos, gats o aus, com ara gallines. Si l'animal rebutjava el menjar, es podia sospitar que la mostra estava enverinada. En alguna ocasió es practicava la necròpsia per a observar la presència del verí en l'estómac de l'animal. Així ho va fer un metge davant la mateixa cort judicial lleidatana en 1432 amb una gallina que havia ingerit un aliment presumptament enverinat. La incertesa era, en qualsevol cas, molt alta, massa per a confiar en aquestes proves, i la prudència mèdica feia que els metges evitaren pronunciar-se de forma rotunda davant de casos similars.

Una desafortunada partida de bitles

La defensa de Suana es va centrar a demostrar que no hi va haver res paregut a un enverinament i que la causa de la mort del marit estava relacionada amb un accident. Així doncs, van cridar alguns testimonis que podien demostrar que el difunt estava malalt des de feia un temps, un parell

de mesos almenys, abans que es produïra el fatal desenllaç. En un dia festiu, que no va ser concretat, Pere Mascarell va creuar la plaça de Sant Joan. En aquell moment diversos homes s'entretenien jugant a les bitles; en temps medievals, els carrers i les places eren l'escenari de diversos jocs i reptes, tant d'infants com de joves i adults. Les apostes, tot i que estaven prohibides, eren molt habituals, i solien acabar en baralles i agressions de diversa consideració. Aquella plaça era un dels llocs més dinàmics i concorreguts de la ciutat perquè s'hi celebrava un mercat, just enfront de l'església de Sant Joan (actualment desapareguda). Era una plaça molt menuda i en aquells anys ni tan sols estava empedrada. En aquell escenari, Pere Mascarell va tindre un altercat amb un tal Abarrisc, que era estibador. Així ho explicaren Joan Seseres, un ganiveter del veïnat, i el seu fill. Gràcies al seu testimoni sabem que la víctima havia treballat com a missatger del ganiveter. Pareix que, mentre intentava travessar la plaça, va increpar els jugadors, que devien dificultar el pas, i allò culminà en una baralla violenta. El tal Abarrisc li va propinar un fort colp al pit. Com que era un home acostumat a utilitzar la força del cos en la càrrega i descàrrega de mercaderies, no és estrany que realment li deixara seqüeles importants a Mascarell. Aquest va reaccionar traient el seu ganivet per ferir l'agressor, però els presents el van reduir i van fer que guardara l'arma.

En aquell mateix moment, l'agredit va rebre ajuda mèdica. Segons Suana i altres testimonis, diverses persones traslladaren Mascarell a casa d'un metge que es deia mestre Ramon, que vivia a la mateixa plaça de Sant Joan, i que el va atendre. Arran del colp, Mascarell es va desmaiar mentre

repetia: «Ay del cor, ay del cor, que mort so!». Quan es va recuperar, el metge li va dir que havia estat a punt de morir i que havia tingut molta sort. Li va receptar un emplastre que, pareix, li va aplicar un cirurgià que va testificar en últim lloc. Suana va atribuir en tot moment la causa de la mort a aquesta afecció provocada en el cor («passiones cordis») per l'agressió. A més, per si hi havia dubtes, afirmà que sempre es va comportar com una bona esposa. De fet, van cridar un clergeu perquè el confessara i el preparara per al traspàs quan la malaltia es va agreujar. El prevere que el va atendre, Bernat Gasol, jurà haver sentit que Mascarell havia rebut uns cops que li havien afectat el cor.

El cas és que el pobre Mascarell ja no va alçar el cap des de l'incident amb els jugadors de bitles. Temps després, un tal Guillem Serra va dir que el va trobar assegut en una pedra prop del forn de la plaça de Sant Joan amb molt mala cara. Serra li va preguntar què li passava i ell li va explicar l'incident i el colp directe al cor que havia fet que es desmaiara. El testimoni, amb l'ajuda de Joan l'abeurador i Pasqual del Camp, el portaren a la casa de Serra, on li donaren un ou amb un caldo de consolta, una recepta freqüent que apareix en receptaris populars. També Gasol, el prevere, va explicar que havia volgut oferir-li un treball al difunt uns dies abans de la seua mort. Volia que es desplaçara a Torrebesses, un poble situat a uns vint quilòmetres de Lleida. Va anar a buscar-lo i el va trobar assegut a la porta de sa casa. El malalt li va contestar que no podria anar perquè amb prou faenes s'aguantava dret i tenia por de quedar-se a mitjan camí. El diumenge següent va morir. Li van preguntar a Gasol si l'havia confessat i li havia donat la comunió, i va contestar afirmativament; aquest punt

també el confirmaren les veïnes que estaven presents en el moment de la mort, que sempre era viscut en comunitat en aquella època. El que ja no va saber respondre el clergue fou si va fer testament i va deixar la dona com a hereva. En tal cas, el mòbil econòmic cobraria força i versemblança. Però, d'això, Gasol no en sabia res.

A l'espera d'un part

Com solia ser habitual, el veguer va decidir que l'única manera d'aclarir els fets era sotmetre Suana al turment. Així acaba la informació que tenim sobre el cas, amb la decisió d'esperar que aquesta donara a llum per a sotmetre-la a l'anomenada «por de la roda». Era la tortura més habitual en el tribunal lleidatà. Li lligaven les mans darrere de l'esquena al reu i el penjaven del sostre amb una politja mentre se li anaven col·locant pesos als peus, cada vegada més grans, si no confessava. Les articulacions s'anaven distenent fins a arribar a l'extrem i, si el suplici s'allargava massa, podia deixar invàlid el torturat. Però el primer que feien era ensenyar al reu l'instrument per veure si confessava només d'imaginar el patiment que l'esperava.

Suana ja es trobava en la meitat de l'embaràs i, per tant, els signes eren evidents. D'una altra manera l'haurien haguda de sotmetre a l'escrutini de les comares. Aquest era el procediment habitual en casos de tortura o ajusticiament quan la dona afirmava que estava embarassada. En aquestes circumstàncies, un grup de dones expertes examinava en el cos els signes de l'embaràs i determinava davant del jutge

el que procedia. Aquestes inspeccions eren molt rellevants perquè se sabia que algunes acusades havien utilitzat l'argúcia de fingir l'embaràs per a escapar del suplici. Però els tribunals ja estaven preparats per a qualsevol contratemps. Els experts, amb la seua autoritat, no sempre relacionada amb la titulació acadèmica, tenien un paper determinant en el desenvolupament de l'activitat judicial.

Com molts altres processos judicials de l'època medieval, aquest cas no ens ha arribat complet. L'atzar ha provocat una conservació molt diversa de les fonts. Tanmateix, és prou per a començar el nostre itinerari per la interacció de les persones amb els productes tòxics i els maldecaps judicials que allò comportà, ja en èpoques molt llunyanes en el temps, però en què moltes qüestions poden recordar els problemes tècnics, mèdics i jurídics a què s'enfronten els jutges i perits en l'actualitat.

Aquest cas ens ha permés observar una sèrie de circumstàncies que han acompanyat el crim amb verí al llarg de la història. Volem, en primer lloc, subratllar l'excepcionalitat d'aquest crim. Un estudi exhaustiu dels registres de crims conservats dels segles XIV i XV a Lleida demostra que els casos sospitosos d'enverinament no arribaren al 3%. Ara bé, la presència i la disponibilitat dels verins ha sigut tan habitual que la circumstància de trobar-se crims provocats amb ells, tot i que no siguen els més freqüents, va suscitar nombrosos dubtes als jutges, com demostren casos pareguts al que acabem d'analitzar, i que es poden trobar també en qualsevol punt de la geografia europea. Per a salvar aquestes dificultats, els tribunals han comptat des del segle XIII amb la presència d'experts de formació variada, amb uns coneixements posats

al servei de l'aclariment dels fets, tal com continua ocorrent en l'actualitat. Ara bé, la incertesa generada davant de les proves obtingudes amb les tècniques aplicades per aquests experts, fins i tot la dissecció anatòmica, ha sigut igualment freqüent, com veurem en els casos següents.